

de Volkskrant

16 januari 2010 zaterdag

Gaten in de samenleving; interview Frank Ankersmit, hoogleraar filosofie van de geschiedenis

BYLINE: Jan Tromp

SAMENVATTING

Alsof er nooit een crisis was, zo lustig wordt er weer met bonussen gestrooid. Heeft er dan niemand iets geleerd? Hoogleraar filosofie Frank Ankersmit bijt het spits af in een serie over de crisis van het kapitalisme: 'Uitgerekend nu ontbreekt het ons aan een staat die nog iets van betekenis kan regelen.' Door Jan Tromp
VOLLEDIGE TEKST:

'In het wilde weg zijn we gaan privatiseren', zegt hij, 'zonder ons af te vragen: wat zijn nu wezenlijke zaken voor de gemeenschap?' Zijn hangsnor draagt in ruime mate bij aan de droevigheid. 'De energiesector? Naar de markt. De infrastructuur? Nog amper een aangelegenheid voor de staat. Naar believen kan men de reeks bijna eindeloos aanvullen.'

Het doet hem denken aan het Ancien Régime, het absolutistische gezag van vóór de Franse Revolutie. Dat bewind verpatste de duvel en zijn oude moer. Je kon bijvoorbeeld belastingrecht pachten van de overheid. Wie handig was, legde de belastingplichtige een ruimschoots hogere aanslag op en stak het verschil in zijn zak.

Professor Frank Ankersmit: 'Het was een van de belangrijkste verschijnselen waartegen de Franse Revolutie zich keerde. Men zei: het kan niet dat publieke bevoegdheden in private handen liggen.'

'En precies dat zijn we weer gaan doen. We zijn terug naar het Ancien Régime en zelfs naar het feodalisme. Het gebouw van de staat is uitgewoond; het vormt de grootste bedreiging voor onze collectieve toekomst.'

Ankersmit is bijna met pensioen als hoogleraar aan de universiteit van Groningen. Hij heeft een mooi, breed vak: filosofie van de geschiedenis. Hij is een liberaal die zich krachtig afzet tegen de neoliberalen en diens anti-staatsgezindheid.

'Wie zegt dat de staat een oud en zinloos begrip is geworden, kiest voor een wereld die stuurloos is. Zonder een sterke staat is er niets dat ons kan beschermen tegen de rampen die we over onszelf afroepen. Zoals die kredietcrisis. Uitgerekend nu ontbreekt het ons aan een staat die nog iets van betekenis kan regelen.'

'Je kunt lang en breed praten en je kunt gemakkelijk tal van bezwaren tegen de staat aanvoeren. Maar het neemt niet weg dat je het publieke domein broodnodig hebt.'

'Na de val van de Muur in 1989 triomfeerde de hoogmoed. Het Westen leefde met het gevoel dat men het enig juiste systeem had. Men waande zich onaantastbaar.'

Het leidde tot dat triomfantelijke neoliberalisme met zijn almacht voor de markt. Het heeft veel, heel veel kapot gemaakt.

'Wilt u een kopje thee? Ik heb trouwens appeltaart van Hovius, de beste bakker van het Noorden.'

We zitten in fauteuils in een weldadig ingerichte woning in Glimmen, op de grens van Groningen en Drenthe. Het huis is van boeken vervuld. Veel verzameld werk van Grote Denkers, in oude banden. Elk half uur getuigen de pendules in de zitkamer van het verglijden der tijd.

Maar dat neoliberalisme kwam niet uit de lucht vallen. Was het niet de logische reactie op een staat die verstikte?

'Dat is helemaal waar. Dat maakt 1989 ook tot zo'n interessant jaar. Je zag dat zowel in West als Oost het afgelopen moest zijn met de greep van de staat op de samenleving. Het was te ver gegaan. In Nederland hadden wij onze eigen variant van het Oostblok met die enorm zware verzorgingsstaat. Dat bleek ook geen houdbare kaart. Verzorging van wieg tot graf is iets dat een staat niet op zich moet nemen.'

Ankersmit benadrukt een paar keer dat de liberalen volop hebben meegedaan aan de opbouw van de verzorgingsstaat. 'Het is een flauwekulverhaal dat liberalen uit zichzelf tegen een sterke staat zijn.'

In de 17de en 18de eeuw ontwikkelden liberale denkers het concept van de moderne staat. Hij noemt Thomas Hobbes en diens meesterwerk Leviathan: het volk sluit een sociaal contract met de vorst die absolute machthebber is. Hij wijdt uit over de Franse filosoof Jean Bodin die al in 1576 in zijn Six livres de la république de soevereiniteit van de staat introduceerde als hoogste macht. En toen de liberalen in de 19de eeuw het voor het zeggen kregen, hebben ze de ideeënwereld over de staat concreet vorm gegeven.

Ankersmit: 'Maar de hedendaagse christen-democraten en liberalen hebben de staat laten verflodderen. Met hun neoliberalisme hebben ze de staat helemaal verrommeld, in stukken getrokken, geprivatiseerd en verzelfstandigd. Daardoor ontstond een lappendeken waaraan niemand nog een touw kan vastknopen.'

Hij slaakt een zucht en pauzeert. 'Nog een kopje thee?'

Hij is een minzame geleerde, Frank Ankersmit. Maar als je hem spreekt over het neoliberalisme slaat de opwindning toe. Hij heeft er zijn liefde voor de VVD om opgezegd. Hij is geen lid meer.

Waarom wordt u zo emotioneel?

'Is dat verwonderlijk? Het is heel ernstig wat gebeurt, hoor. Er is meer politieke macht nodig dan ooit tevoren om de enorme problemen waarin we verzeild zijn geraakt, het hoofd te bieden. Wat hebben we niet allemaal aan te pakken? De klimaatcrisis, het opraken van grondstoffen, de verschuiving van de machtsverhoudingen in de wereld en dan natuurlijk de enorme crisis in het financiële systeem.'

'Onze organen van democratische politieke besluitvorming zouden nu juist optimaal moeten functioneren. Maar de laatste vijftien, twintig jaar heeft men weinig anders gedaan dan zand gooien in de machine van het overheidsapparaat. Wat er nu van over is, zal niet bestand blijken te zijn tegen de stormen van de toekomst.'

Toch zijn er nog tal van mensen die met overtuiging hun liefde en trouwens ook hun opluchting betuigen over het anti-etatisme.

'Dan ben je geen goeie democraat, denk ik. Als je zegt dat je gelooft in de democratie en je zegt dat het zinvol en goed is dat de bevolking zichzelf bestuurt middels een instantie die de collectieve wil tot uitdrukking brengt, dan kan je geen anti-etatist zijn. Een goede democraat kan geen anti-etatist zijn.'

Hoe is het misgegaan?

'Na de val van de Muur moest de staat terug, voor het eerst moest de staat terug. Vergis u niet, dat was nog nooit vertoond. Sinds het ontstaan aan het eind van de Middeleeuwen was de staat alleen maar sterker geworden.

'Dus dan komt het moment dat men voor het eerst in de vijfhonderdjarige geschiedenis van de staat zegt: de greep is te ver gegaan, nu moeten we terug. En daar is het misgegaan. Daar liggen, denk ik, de wortels van de kredietcrisis.

'Want toen heeft men nagelaten diep na te denken over de vraag: maar wat betekent dat, een staat die terugtreedt? En beseffen we dat we het nog nooit aan de hand hebben gehad in de geschiedenis? Dus weten we hoe je zoiets doet?'

Nou ja, over de volle breedte klonk een feestelijke roep om privatisering, om verzelfstandiging.

'Jawel, maar men deed het in het wilde weg, zonder dat er enige principiële en doordachte systematiek aan ten grondslag lag. Het ging volstrekt willekeurig. Het leek op een zich terugtrekkend leger dat een slag heeft verloren en niet de gelegenheid neemt zich op een fatsoenlijke manier te hergroeperen.

'Men zei gewoon: alles wat los en vast zit gaan we outsourcen, dat was de term. In Amerika zijn ze tot en met hun defensieapparaat ermee doorgegaan. Ze hebben het uitbesteed aan grote aannemers, Halliburton en Blackwater. Die gaan inmiddels over een belangrijk deel van de uitvoering van de nationale veiligheid.'

In deze neoliberale context, zegt hij, is het algemeen belang 'een redundant begrip' geworden, een overbodige zaak. Voor zover het nog relevantie heeft is het als de uitdrukking van de som van individuele belangen.

'Het gekke is: de Nederlandse burger hecht een groot gewicht aan het algemeen belang.' Of we toevallig de laatste lezing van de Belgische socioloog professor Mark Elchardus hebben meegenomen, voor de Raad voor het Openbaar Bestuur. 'Ach, dat is toch zo'n leuk verhaal.'

Kern van het verhaal van Elchardus is dat mensen niet 'egocentrisch' stemmen, maar 'sociotropisch', dat wil zeggen dat zij stemmen op basis van wat zij denken dat goed is voor de samenleving.

Ankersmit: 'En het irriteert de Nederlandse burger dus enorm zoals ze bij die banken maar doen, met die cultus van eigenbelang.

'Op 29 september 2008 kwam de hebzucht ten val. En amper een jaar later worden de oude praktijken weer hernomen. Banken nemen opnieuw reusachtige risico's en bankiers belonen zichzelf met reusachtige bonussen. Dat valt niet te begrijpen.

'Het krankzinnige is dat men deze crisis bestrijdt met de middelen waaruit de vorige crisis is voortgekomen.

'Geld verdienen op een makkelijke manier doet iedereen graag. Onze voorouders uit de 17de eeuw lieten al zien hoe dat in zijn werk gaat. Maar het is gevaarlijk. Mensen die op deze manier grote bedragen opstrijken, moeten beseffen dat ze iets op scherp zetten in de samenleving.'

De sociale cohesie?

'Ja, zo iets. De kredietcrisis heeft ook moreel een gat geslagen in de samenleving. Wereldwijd wordt heel veel van de burgers gevraagd, nu en in de voorzienbare toekomst. Hoe moeilijk zal het worden burgers zover te krijgen als een kleine groep op schandelijke wijze verdient aan de crisis en de rest moet maar zien hoe men het hoofd boven water houdt?'

Is het financiële systeem verloederd?

'De banken zijn het publieke domein binnengedrongen. Door de miljardensteun zijn ze in feite publieke organisaties geworden. Zo is binnen het publieke domein een concurrent van de staat verschenen. Je kunt niet meer volhouden dat het staatsgezag soeverein is, dat wil zeggen de enige die het voor het zeggen heeft. Er is in onze westerse democratieën een instituut zo machtig geworden dat het is uitgegroeid tot concurrent van de eigenlijke soeverein.'

Houden de banken de staat gegijzeld?

'Dat kan iedereen zien. De banken kunnen de staat nu maken en breken. Dat is om te beginnen al griezelig. Maar je ziet ook dat de banken zich helemaal niks aantrekken van de staat. Tot in de Verenigde Staten hebben regeringsleiders betoogd dat het met die bonussen zo niet langer kan. Ik las dat vorig jaar in de VS zo'n negentig miljard aan bonussen is uitgereikt. Die lui van de banken zeggen: Obama? Geen fuck mee te maken.'

Hoe komt het dat de regeringen in hun schulp kruipen?

'In 1815 was Napoleon voorgoed verslagen. En Nederland wist niet wat te doen. De toestand doet me aan 1815 denken. We weten hoe het niet moet. Het neoliberalisme is in elkaar gezakt, maar het alternatief kennen we niet. Alles wat we weten is dat we op een breukvlak leven, dat het geheel anders zal moeten.

'Het ernstigste is dat de staat niet meer baas is in eigen huis. De banken hebben een ongelooflijke macht verzameld in ons type samenleving.

'We hebben een olifant op zolder erbij gekregen. Die kan zomaar door het plafond zakken. Daarna zijn we allemaal zo plat als een dubbeltje.

'Er moet orde op zaken worden gesteld. Op een of andere manier moeten die banken onder de duim worden gebracht. Dat is het grote probleem.

'Eigenlijk kan het niet goed. Een land dat probeert zijn banken tot de orde te roepen, zal meemaken dat banken uitwijken naar een ander land. Ieder land zal daarom zeggen: laten we het maar niet proberen. In tegendeel zelfs, laten we nog maar meer dereguleren. Dan komen meer banken onze richting uit en pakt de crisis voor ons nog goed uit ook.'

U schetst de onoplosbaarheid.

'Ja, dat is zo.'

Nou, dank u wel.

'Ik zie de toekomst somber in. Ik zie niet dat men dit klaarspeelt.'

Echt niet?

'Er zal een nog hardere klap komen, dat denk ik wel. De banken proberen de oude draad op te pakken. Intussen zijn de staatsschulden overal tot gigantische hoogten gestegen. Alleen al de rentelasten zullen straks sky high zijn. Dan komen hypotheekhouders in grote problemen. Enzovoort en zo verder. Het is niet moeilijk je voor te stellen hoe dramatisch de effecten zullen zijn voor de gewone burgers.'

Altijd gold dat geen systeem veerkrachtiger is dan het kapitalisme. Waarom zou dat nu niet opgaan?

'Het verschil is dat de economische problemen zich vroeger overwegend voordeden in de samenleving, in de private sector. Maar nu zie je aankomen dat de staat wordt meegesleurd. Dat is een nieuwe ontwikkeling, een zeer bedreigende ontwikkeling. Al helemaal, omdat we niet weten hoe het verder moet. Het liefst zou men doorgaan met neoliberale politiek. Ook al weet men dat het naar de afgrond voert.'

'De kernvraag voor mij is: zijn de problemen die we nu hebben niet te groot voor onze 19de-eeuwse democratie? Dat is een oplossingsmachine voor zaken van bepaalde aard en vooral van bepaalde proportie. Kan die democratie de problemen van nu nog behappen?

'Het enige dat je nog zou kunnen hopen is dat op Europees niveau de banken worden aangepakt. Nationale staten zitten niet meer in een positie dat men dat kan. Europa kan het.

'Europa zou moeten besluiten tot een strikt regime. Men zou de grote banken uit elkaar moeten trekken. Er moeten waterdichte schotten komen tussen bankieren en verzekeren. Als men dat echt wil en met verve uitvoert, denk ik dat de banken in Europa daar niet onderuit kunnen. Dan kun je ze een lesje leren. Als men dat doet, weten ze weer wie de baas is.'

Als, als

'Ja, het is treurig. Ik zie Europa niet een zelfstandige entiteit worden. Ik zie niet gebeuren dat de banken worden teruggedrongen in hun hok.

'We hebben kapitalisme gehad in verschillende vormen. Het industriële kapitalisme hadden we, daarna kreeg je het beleggingskapitalisme. Allemaal onvergelijkbaar met het bancaire kapitalisme van nu. Dat is zo ontzettend gericht op het heden, dat is onvoorstelbaar. Alle rekeningen die men naar de toekomst kan verwijzen, schuift men vooruit. Het gaat nooit om de langere termijn. Het gaat om winst nu, om pakken wat je pakken kunt. En opmaken, zo snel mogelijk opmaken. Wie later leeft, dan zorgt. Onze kinderen en kleinkinderen, die kunnen barsten. Hebben we niks mee te maken.'

We praten nog wat heen en weer over uitwegen en ontsnappingskansen. De mismoedigheid blijft. Ten slotte zegt hij: 'In Nederland verander je nooit wat. U weet toch dat alle grote veranderingen die we hier gehad hebben van buiten zijn gekomen? Van Bourgondiërs, van Spanjaarden, van Willem I die een Duitser was, van de Fransen in 1795. En Thorbeckes hart lag ook eerder in Duitsland dan in ons land.'

'Ik denk dat het te maken heeft met onze sterke stedelijke cultuur. We hebben geen traditie van een krachtig centraal gezag. Een minister-president is hier niet veel meer dan een burgemeester. Vandaar dat iedere poging om te hervormen hier altijd

vastloopt. Tenzij buitenlanders het doen. Die hebben geen last van die cultuur. Misschien dat de EU hier een keer ingrijpt. Dat zou je mogen hopen.

'Hier verander je niks. Neem zoiets simpels als een gekozen burgemeester. Heel Europa heeft een gekozen burgemeester, behalve Georgië geloof ik. Maar zelfs dat krijg je hier niet van de grond.

'Het is toch werkelijk en al die commissies voor een nieuwe grondwet, wat hebben we niet gehad, de commissie Cals-Donner, van 1967 geloof ik, en we hebben nog meneer Deetman gehad en die Nationale Conventie. Allemaal heel verstandige rapporten. Allemaal in de prullenbak. Hier verander je niks. Daar moet je zelfs niet meer op hopen.

'Nog wat thee misschien? Appeltaart?'

'Er is meer politieke macht nodig dan ooit om de problemen het hoofd te bieden'

KAPITALISME IN CRISIS

CV

- 1945 geboren in Deventer
- 1973 geschiedenis in Groningen
- 1977 filosofie in Groningen
- 1981 promotie op een studie naar het narratieve element in de geschiedschrijving
- 1986 lid KNAW, Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen
- 1992 hoogleraar intellectuele en theoretische geschiedenis in Groningen
- 2005 mede-auteur van het VVD beginselprogramma Liberaal Manifest
- 2006 lid van de Nationale Conventie, een adviescollege over bestuurlijke vernieuwing

CV

De bonussen bloeien weer. En de staat verdort. Op weg naar het einde?

DEEL 1 in een korte serie over de crisis van het kapitalisme